

SAMUEL WILLENBERG

Ik
overleefde
Treblinka

Een waargebeurd verhaal

IK OVERLEEFDE TREBLINKA

SAMUEL WILLENBERG

Ik
overleefde
Treblinka

Een waargebeurd verhaal

Uit het Engels vertaald door Ben de Witte

Omniboek

Derde druk, oktober 2014

Eerste druk, april 2014

© Uitgeverij Omniboek, 2014

Postbus 13288, 3507 LG Utrecht

www.omniboek.nl

www.boekenwereld.com

Oorspronkelijk gepubliceerd in het Hebreeuws onder de titel *Mered be-Treblinka* door het Israëliësch Ministerie van Defensie, Tel Aviv, 1986. Voor het eerst gepubliceerd in het Engels onder de titel *Surviving Treblinka* door Basil Blackwell, Oxford/New York, 1989. De Nederlandse vertaling is gebaseerd op de Engelstalige uitgave *Revolt in Treblinka*, gepubliceerd door Samuel Willenberg en het Joods Historisch Instituut (ZIH) in Warschau in 1992.

Copyright © Samuel Willenberg, 1984/2014

Vertaling Ben de Witte

Omslagontwerp Julie Bergen, Riverside Studio

Typografie binnenwerk GBU grafisch compleet

De rechten van de Nederlandse vertaling berusten bij Uitgeverij Omniboek

ISBN 978 94 0190 254 0

ISBN e-book 978 94 0190 255 7

NUR 689

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

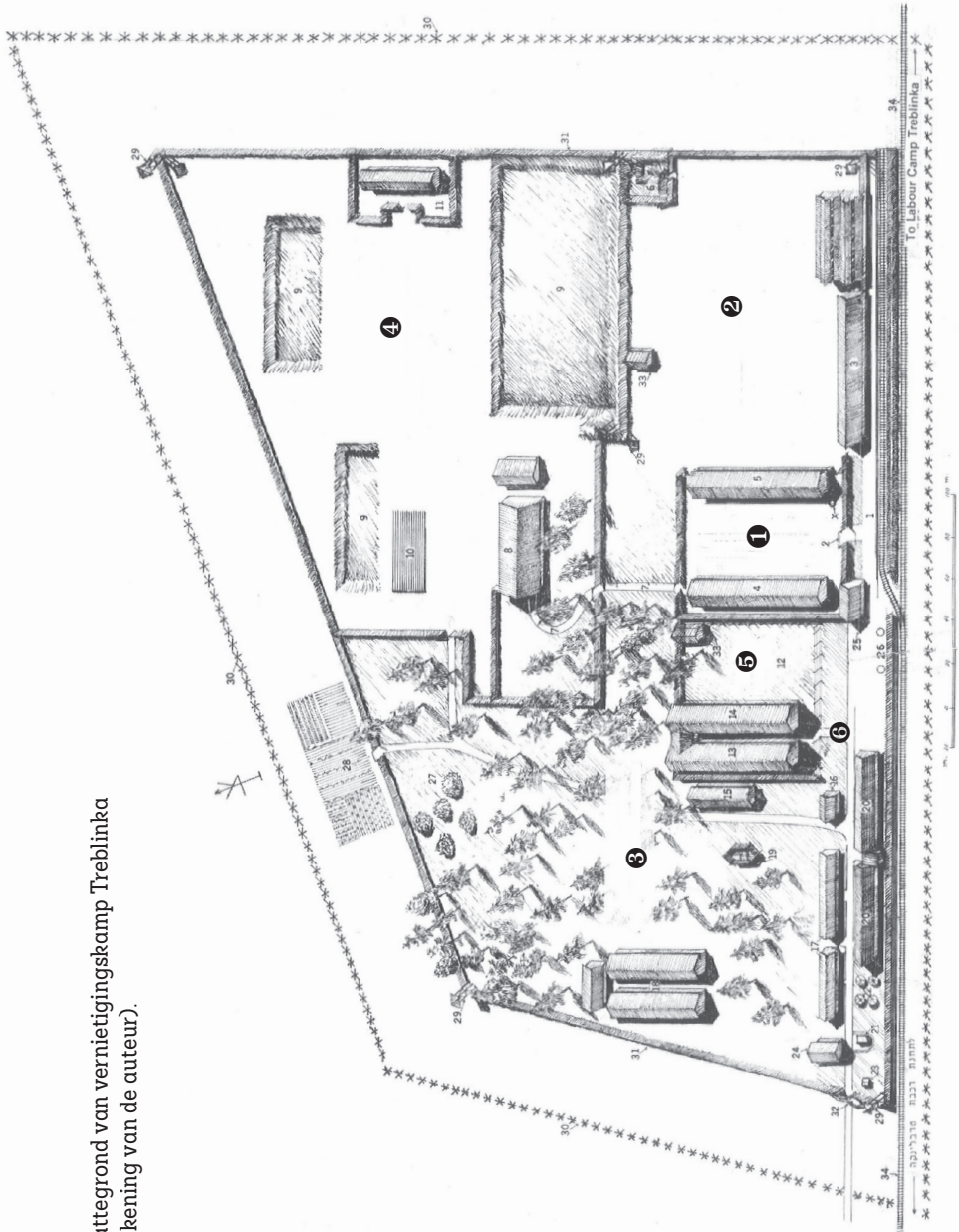
INHOUD

Woord van de vertaler	10	19. Het bezoek.....	105
Proloog	12	20. Zweepslagen.....	113
1. Op weg naar het onbekende	13	21. De Grieken	118
2. Het sorteerplein.....	27	22. Artur Gold.....	121
3. Het doodskamp	39	23. Een latrine.....	124
4. Konguretzky	42	24. Langer.....	126
5. Katzap.....	44	25. Kapo Rakowski	130
6. Grodno	46	26. Dierentuin.....	133
7. De dominee	48	27. 'De laatste zondag'.....	136
8. Siedlce	52	28. Het transport uit het getto van Warschau.....	140
9. De arrestatie van mijn zusters in Czeŝtochowa.....	56	29. De politiepetten.....	143
10. Een zusterlijke omhelzing..	63	30. De dood van professor Merring.....	147
11. Wagons laden	67	31. Dokter Choronzhitski.....	151
12. Een meisje uit Warschau...	70	32. De opstand.....	155
13. Ruth Dorfmann.....	73	33. De ontsnapping	163
14. Kronenberg.....	75	34. Rembertow.....	173
15. Een ontsnappingspoging...	80	35. De opstand van Warschau	200
16. Goud graven.....	88	36. Overgave.....	219
17. Het camouflagecommando	90	37. Na de overgave	224
18. Tyfus slaat toe	98	Epiloog.....	235

*Het zij zo, we zijn al gewend aan de dood,
die maakt geen indruk op ons. Als een van ons overleeft,
zal hij de aarde betreden als een wezen van een andere planeet –
want hij zal alleen overleven door een wonder of een fout.*

Emanuel Ringelblum,
getto van Warschau, 1 januari 1943

Plattegrond van vernietigingskamp Treblinka
(tekening van de auteur).

1. De spoorlijn met het perron.
2. Een houten bordje op de poort met daarop een pijl 'richting Białystock en Wołkowysk'.
3. Een lange barak met een groot geschilderd opschrift *Obermajdan*. Aan deze buitenwand hing ook een namaakklok en op de deur van de barak stond het opschrift *Loket*. Daarnaast: een afgesloten deur met opschrift *Richting wachtkamer eerste klas*, een met opschrift *Richting wachtkamer tweede klas* en een met *Richting wachtkamer derde klas*. De barak zelf diende als opslagruimte voor waardevolle voorwerpen, afkomstig van de slachtoffers.

① DE VERZAMEL- EN UITKLEEDRUIMTE (PLEIN)

4. Links: de vrouwenbarak, waar ze zich moesten uitkleden. Aan het eind van de barak, achter een scheidingsmuur, werkten de kappers. Achter de vrouwenbarak een sorteerplaats voor flessen en keukengerei (*Flaschen sortieren*).
5. Rechts: een barak die gebruikt werd als opslagruimte. Diende eerst ook als nachtverblijf voor gevangenen, totdat er vier ontsnapten.
- X. Een waterput.
7. Weg naar de gaskamers.

② SORTEERPLEIN

6. 'Lazarett': executieplaats.
3. Twee barakken waar waardevolle voorwerpen werden opgeslagen. Aan de wand naar het perron hingen borden om de slachtoffers te misleiden.
12. Vijf meter hoge muur.

③ ADMINISTRATIEAFDELING EN WOONVERBLIJVEN VAN HET PERSONEEL

15. Stallen en varkenshok
16. Bakkerij
17. Barakken met verblijven voor Oekraïense vrouwen; tandartspraktijk voor SS en

Oekraïners; kliniek voor SS en Oekraïners; kamer van de 'Goldjuden'.

18. Barakken van de Oekraïense bewakers.
19. Dierentuin.
20. SS-barakken, door een gang verbonden met de wapenkamer.
21. De gewapende pantserwagen.
22. Stoelen waar de SS'ers op uitrustten, in de schaduw.
23. Oekraïense bewakerskamer.
24. Kamers van de administratie, evenals het verblijf van kampcommandant Stangl.
25. Garage.
26. Benzine- en smeeroliedepot.
27. Bomen, bedoeld voor de kap.
28. Groentetuin.
29. Wachttorens.
30. Antitankobstakels.
31. Prikkeldraad, gecamoufleerd door dententakken.
32. Hoofdingang.
33. Latrines.
34. Spoorlijn.

④ VERNIETIGINGSKAMP

8. Tien nieuwe gaskamers; drie oude, kleinere gaskamers.
9. Grafkuilen.
10. Spoorrails waarop de lijken van de slachtoffers werden verbrand.
11. Barak van de gevangenen in het doods-kamp.

⑤ APPELPLAATS

33. Latrines

⑥ BARAKKEN WAAR DE GEVANGENEN VERBLEVEN

13. Linkerbarak: keuken, kapo's en specialisten ('Hofjuden'); kleermaker en bontwerkplaats; bij het raam de schildersezel, de timmerwerkplaats en de werkplaats van de slotenmakers; smidse.
14. Rechterbarak: verdeeld in latrines, wasruimte en aan weerskanten de verblijven van de gevangenen.

WOORD VAN DE VERTALER

Jaren geleden was ik in Treblinka, waar ik het boek *Revolt in Treblinka* kocht. Ik heb het toen in één ruk uitgelezen, ik moest gewoon weten hoe het afliep. Daarna heb ik het nog enkele keren gelezen. Er staat zo veel in wat je raakt, dat ik besloot het te vertalen. Niet eerder las ik een zo compleet document over Treblinka. Wie dit boek leest, komt alles te weten over Treblinka – en over heldenmoed.

Bijna iedere Nederlander weet van Auschwitz. Zeer velen weten van Sobibor, waar ongeveer 34.000 Nederlandse Joden zijn vermoord. Weinigen weten van Treblinka, net als Sobibor een *Vernichtungslager*, wat zoveel wil zeggen als: de mensen die er terechtkwamen wachtte de dood; in het geval van Treblinka voornamelijk Poolse Joden.

Na Auschwitz heeft Treblinka, dat tachtig kilometer ten noordoosten van Warschau ligt, de twijfelachtige eer van het hoogste aantal vergaste Joden: rond de 900.000. Een niet te bevatten aantal. En Samuel Willenberg beschrijft in zijn boek het onbeschrijflijke.

Samuel Willenberg was negentien jaar toen hij in oktober 1942 naar Treblinka werd gebracht. Tot aan de opstand van 2 augustus 1943 werkte hij daar als Arbeitsjude; negen onvoorstelbare maanden. Willenberg was een scherp waarnemer. Hij schreef kort na de oorlog zijn memoires over de gebeurtenissen die hem het sterkst waren bijgebleven en over het alledaagse kampeven, dat allerminst alledaags was, te midden van buitengewoon sadistische SS'ers en moordlustige Oekraïners.

Vanwege betoonde moed bij zijn deelname aan de opstand van Warschau is Willenberg vele malen onderscheiden, de laatste keer door president Lech Kaczyński met de hoogste Poolse onderscheiding. Op 2 augustus 2013, zeventig jaar na de opstand in Treblinka, was er een grootse herdenking met veel hoogwaardigheidsbekleders op het terrein van voormalig kamp Treblinka. (Ik was er getuige van en heb de heer Willenberg ook gesproken, met maar één prangende vraag: 'Hebt u "Ivan de Verschrikkelijke" gezien?' Nee, zei hij, want die 'werkte' in de drie meter brede doorgang naar de gaskamers; zijn daden zijn te erg om te beschrijven.) Nog geregeld heb ik telefonisch contact met Willenberg; hij is zeer enthousiast over de vertaling.

Samuel Willenberg is nu eenennegentig jaar. Hij is de laatste overlevende van Treblinka; in 2012 overleed zijn levenslange vriend en medegevangene Kalman Taigman. Na zijn pensionering ging Willenberg naar een universiteit in Tel Aviv en studeerde af in de beeldhouwkunst. Zijn beeldhouwwerken, die allemaal een persoon of gebeurtenis uitbeelden van Treblinka, zijn meerdere keren geëxposeerd. Een voorbeeld is het twintigjarige meisje Ruth Dorfmann wier hoofdhaar hij moest afknippen. Tevens is Willenberg een begenadigd tekenaar, die zeer gedetailleerde tekeningen maakte van kamp Treblinka. Die hangen er nu in het splinternieuwe museum en zijn opgenomen in dit boek.

Hij woont samen met zijn vrouw in Tel Aviv, heeft een dochter en drie kleinkinderen.

Ben de Witte

PROLOOG

I sraël, april 1984. Een heldere, kalme voorjaarsmorgen: straten die zich opwarmen aan de zon, de geur van citrusbomen, druk verkeer. Ik zit met mijn vrouw en dochter in de auto op weg naar mijn werk. Naarmate de reis voortduurt en voortduurt, raak ik geïrriteerd. Dan hoor ik een sirene. Alles – auto's, vrachtwagens, bussen – houdt stil. Bestuurders en passagiers stappen uit en blijven op de straat staan in eerbiedige stilte. Nu zijn ook de sirenes verder weg te horen. Ze leggen het hele land het zwijgen op.

Deze sirenes kondigen het begin aan van Holocaustdag: een minuut stilte om de zes miljoen vermoorde Joden te herdenken. Ik kijk naar mijn vrouw, mijn dochter, de mensen om me heen. Ze worden allemaal gehuld in een plotse mist. Auto's, gebouwen, mensen vervagen. Er verschijnen groene silhouetten voor mijn ogen: een dicht woud. Ik kijk door een smal traliewerk dat is omzoomd met prikkeldraad. Een goederenwagon. Ik hoor de wielen klikken en voel de trein schudden. Het eerste daglicht piept naar binnen..

OP WEG NAAR HET ONBEKENDE

We zaten op de bodem van de wagon, arm aan arm, schouder aan schouder, been tegen been. Er heerste totale stilte, alsof de wereld bevroren was. Angstige gezichten. Waar gingen we heen? Wat stond ons te wachten?

Scènes uit het verleden schoten door mijn hoofd – mijn gelukkige jeugd, een rustig gezin thuis.. Ineens was dat allemaal ver weg, deel van een andere wereld, alleen maar een mooie droom. Ik maakte me zorgen om moeder, vader, mijn zusters. Hoe zou het hun zijn vergaan? Op zo'n moment dreven mijn zorgen om hen me tot een verschrikkelijke wanhoop; was het allemaal maar voorbij. Nu en dan stelde ik me voor dat de realiteit alleen maar een dagdroom was, een leegte; dat ik elk moment wakker zou worden, vrij en levenslustig. Maar de klikkende wielen trokken me terug naar de realiteit, naar de gebeurtenissen van de afgelopen paar dagen.

De vorige morgen was ik wakker geworden door het geluid van drummers die door het getto van Opatów liepen, en zo de zeventuizend Joden wakker maakten. Ik raakte gedesoriënteerd. Het was vier uur 's morgens. Het werd al snel duidelijk: de Duitsers stonden op het punt om de Joden te deporteren en het getto te liquideren. Maar waar zouden ze ons heen sturen?

Pelotons SS'ers verschenen in de gettostraten en werden begroet door kreten van wanhoop. De Duitsers vloekten, dreigden, drongen aan: 'Opstaan, naar buiten, opschieten!' Ten slotte sleurden ze mensen

hun huizen uit. En daar gingen de Joden, al struikelend en strompelend. Alleen wat ze op hun rug konden dragen, namen ze mee.

We werden naar het grote marktplein gedreven, terwijl de menigte aangroeide. Velen schuifelden langs in totale berusting, alsof ze vermoedden dat de wereld van hun verleden onherroepelijk verdwenen was. We werden opgesteld in rijen van vijf. Nu drongen de bewakers in de mensenmassa en trokken er tientallen Joden uit: die moesten het getto ontmantelen nu het niet meer gebruikt werd. Joodse militiamannen en leden van de Joodse Raad, met hun gezinnen, werden eveneens apart gehouden. Huizen werden doorzocht; misschien hadden sommige Joden nog wat verborgen. De zieken en ouderen die niet konden marcheren, werden ter plekke neergeschoten.

We stonden daar een paar uur. Toen moesten we een slopende achttien kilometer lange mars lopen naar een spoorwegstation. Sommigen konden de beproeving niet volhouden. Als de bewakers zo'n Jood opmerkten, omringden ze hem, trokken hem uit de rij, duwden hem met het gezicht naar beneden in een sloot naast de weg, zetten een geweerloop tegen zijn hoofd en haalden de trekker over. Bij elk schot spoot er uit de uiteengespatte schedel een fontein van bloed op de grond.

Discipline in de rijen was essentieel, elke schending van de orde werd beantwoord met geweervuur. Onze Oekraïense bewakers hadden heel wat houten schoenen bij zich; elke Jood die gezien werd met mooie hoge laarzen aan, moest die afgeven en kreeg daar houten schoenen voor terug.

Toen het al schemerde kwamen we bij het spoor, waar een trein met veewagons stond te wachten. Met gevloek en onder harde slagen werden in elke wagon honderdtwintig Joden geladen. Ik werd ruw naar het getraliede raampje van een van die wagons gedrukt. De nacht ging voorbij; mist steeg op uit de nabije moerassen. Tegen zonsopkomst ontwaarden we groene velden, rivieren en meren, een bos aan de horizon. Zwakke zonnestrallen verleenden het bos een rossige glans die ik tot op de dag van vandaag echter nog zie als grijsblauw.

Het was een prachtige herfstmorgen. Toen de trein vertraagde en schuddend en slingerend van spoor wisselde, vroegen de samen-

geperste reizigers elkaar of iemand een station had gezien. Even later kwamen we inderdaad bij een klein station. Er stonden mensen op een trein te wachten. We vingten hun begroeting op: 'Joden, ze gaan zeep van jullie maken!'

Er heerste volslagen stilte in de wagon. Onze gezichten straalden berusting en bezorgdheid uit. Berger, een vrome Jood met een mooi geknipte baard, raakte me aan. 'Zie je wel, Samek? Jij wilde je bij de partizanen aansluiten, om te vechten... Aan welke kant? Bij deze mensen, die ons net zo haten als de Duitsers? Je zei dat ik mijn kinderen naar het bos moest sturen om zich te verbergen. Bij wie zouden ze zich moeten verbergen? Bij deze mensen, die ons zouden vermoorden of ons bij de eerste gelegenheid zouden overdragen aan de Duitsers voor een fles wodka? Luister, jij was aan de Arische kant. Was er iemand die jou hielp? Wat gebeurde er met je twee zusters, die perfecte Ariërs leken? Hebben de Polen hen niet overgeleverd aan de Duitsers? De Polen vinden het best wat er met ons gebeurt, dat we verjaagd worden; wie weet waarheen...' Hij liet zijn hoofd zakken; wendde zich tot zijn familie.

We waren tot stilstand gekomen. Op het spoor tegenover ons stond net zo'n trein als de onze. De passagiers verdrongen elkaar in een poging door het met prikkeldraad afgezette raampje te turen. Ze kwamen uit Warschau.

Onze trein ging weer langzaam vooruit, nu om te stoppen bij een ander perron. Hier zagen we verscheidene spoorarbeiders, een paar SS'ers en een bord: TREBLINKA.

Weer stopte de trein. Nu slingerde hij naar achteren. De wagons schudden hevig. Door het raampje zag ik dat het grootste deel van de wagons was achtergelaten op het station. Slechts een paar wagons, waaronder die van ons, werden langzaam op een zijspoor geduwd. De trein reed langzaam een dicht bos in, daarbij bijna de takken rakend. Toen kwamen er een paar barakken binnen ons gezichtsveld, naast het spoor in het bos. Vlak daarachter lag een enorme stapel schoenen; mensen dwaalden kriskras door en rond de stapel. Plotseling kwamen we bij een open ruimte – een kamp, afgezet met prikkeldraad. De trein naderde een houten gebouw. Een nauwe strook land langs het spoor

verbreedde zich tot een perron. We zagen overal SS'ers lopen, gewapend met zweepen. Oekraïense bewakers in zwarte uniformen stonden naast het hek en bij de barak, elk met een geladen geweer in de aanslag. Tien meter van ons af stonden Joden, in burgerkleding met een blauwe band om de bovenarm, die bezems vasthielden. De trein stopte. De deur ging met een klap open. Zwarte uniformen stortten zich op ons en bevalen ons met harde kreten in het Russisch en Oekraïens om uit de trein te komen.

Het perron vulde zich met een menigte – gezinnen die al hun mager bezittingen op hun rug droegen, moeders die huilende kinderen omarmden, schreeuwende mensen die naar iemand op zoek waren.

Wij werden naar een open poort in het midden van de omheining gevoerd, opgejaagd door geweerkolven en kreten als '*Schnell, schnell* – opschieten!' Een gewapende Oekraïner stond bij de poort; binnenin stond een man met een rode band om zijn bovenarm. Hij leek me Joods. Hij beval de mannen naar rechts te lopen en de vrouwen naar links.

Ik bevond me op een plein van ongeveer dertig meter breed, met aan weerszijden barakken. Voor de barak aan de rechterkant was een put. Het hele plein was omgeven door een heg van droge bruingroene struiken.

Ik zocht een plek bij een aantal mannen bij de hoek van de barak. Een groep van zo'n vijftien Joden, allen met rode armbanden, zei ons op de grond te gaan zitten, onze schoenen uit te doen en ze met de veters aan elkaar te binden.

Een jongeman met hoge laarzen aan, een windjekker en een kleurig halsdoekje, kwam bij ons met stukjes draad in de hand. Hij kwam me bekend voor. Waar zouden we elkaar van kennen, vroeg ik hem, en ik begon steden op te noemen waar ik had gewoond: Warschau, Opatów, Częstochowa...

'Uit Częstochowa? Hoe heet je?' Hij keek me nieuwsgierig aan. De spanning steeg.

'Samek Willenberg.'

'Ben jij het, Samek? Zeg ze dat je bouwvakker bent!' Hij liep weg en ging verder met het uitdelen van stukjes draad.

Terwijl ik om me heen keek, zag ik dat alle pas aangekomen mannen hun schoenen uitdeden en ze met draad aan elkaar bonden. Dat deed ik ook. SS'ers bevalen ons al onze kleren uit te doen: 'Alles herunter!'

Aan de overkant van het plein stonden enkele vrouwen voor een houten barak die te klein was om ze allemaal binnen te laten. Zij hadden zich ook uitgetkleed. We keken door een gaatje in de muur van de barak naar degenen die binnen waren. De kleding en bundels die we bij ons hadden gehad, lagen verspreid op de grond. Een afschuwelijke stank vulde de lucht.

De mannen begonnen zich te ontkleden, hun gezichten vol doodsangst die alleen maar toenam. Oekraïners en SS'ers spoorden ons aan met geschreeuw: 'Schnell, schnell!' Een SS'er kwam op me toe en brulde: 'Waar is die bouwvakker?' Ik worstelde mezelf rechtop, ging kaarsrecht staan en ontknoopte mijn blouse, waaronder een smerige veelkleurige kiel tevoorschijn kwam die eens van mijn vader was geweest, die kunstschilder was. Ik had dit kledingstuk aangetrokken tijdens de deportatie om warm te blijven. De SS'er trapte me tegen mijn achterste en dreef me de barak in.

Mijn ogen stelden zich langzaam in op het donker binnen. Ik keek om me heen en merkte dat ik alleen was. Ik gluurde door een kijkgaatje om te zien wat er buiten op het plein te doen was. Onze bagage en kledingbundels bedekten de grond als een veelkleurig tapijt. De mannen, die helemaal naakt waren, werden ruw door een opening in de haag geduwd. Het plein stroomde leeg. De vrouwen waren ook weg.

Opeens kwamen zo'n vijftig mannen uit de groep die net verdwenen was terug naar het plein. Onder een regen van slagen grepen ze stapels vodden en gooiden die achter de barak. Dit proces herhaalden ze verscheidene keren, door hun bewakers opgejut met veel geschreeuw en slaag. Toen het plein helemaal schoon was, dreef een Oekraïner de hele groep mannen naar mijn deel van de barak en beval hun op de grond te gaan zitten. Hun gezichten toonden de striemen van zweepslagen; er droop bloed in hun ogen en hun lichamen zaten vol striemen. De Oekraïner had zijn geweer op hen gericht en keek naar hen zonder emotie. Ik zag een paar bekende gezichten: Lolek

Burstein, die uit het getto van Warschau was gevlucht naar Opatów, en naast hem Heniek Goldman, die zijn vader stevig vasthield. In hun ogen las ik angst, afschuw en wanhoop. Ze wisten niet wat hun te wachten stond. Net zomin als ik, natuurlijk.

Korte tijd later hoorden we nieuwe stemmen. Een andere trein was aangekomen en het gebrul van 'Alles uittrekken!' begon opnieuw. Mijn gezelschap van vijftig naakte mannen werd de barak uit gevoerd. Weer begonnen ze, onder toezicht van de Oekraïners, de zojuist over het plein verspreide kleren te verzamelen. Terwijl ik door het gaatje keek, herhaalde zich het drama. De naakte mannen verdwenen om de hoek van de barak en de vrouwen werden naar binnen geduwd. Nu en dan schreeuwde iemand iets wat ik nog niet begreep: 'Grosse Packe – een groot pakket!' De kledingafdeling keerde terug naar de barak, weer onder toezicht van de Oekraïners. Dit keer werden de mannen nog harder geslagen. Bloed drupte uit neuzen, lichamen waren bont en blauw. 'Samek,' schreeuwde Lolek, zijn gezicht een masker van bloed, 'ze vermoorden ons.' Radeloos vroeg hij me: 'Wat gaat er met ons gebeuren?' Niemand had een antwoord. Daar stond ik, de enige met kleren aan, de enige die niet was geslagen. Ik had alleen mijn schoenen op het plein achtergelaten. Op dat moment gooide een SS'er de deur open en liep naar de groep gemartelde, bloedende mannen. Voor de derde keer beval hij hun om kleren te verzamelen. Ze gingen weer naar buiten, aangespoord door de Oekraïners en de SS. Maar dit keer kwamen ze niet meer terug. Ze werden weggevoerd, net als de mensen van eerdere transporten, en verdwenen ten slotte door de poort in het hek. Doodse stilte heerste op het lege, schone plein.

Een paar minuten later kwam mijn jeugdvriend Alfred Böhm de barak binnen. Alfred, geboren in Duitsland, was als kind verhuisd naar onze stad Cześćochowa. Dat was in de jaren dertig, samen met zijn Poolse ouders en zusje, toen Hitler alle Joden van Poolse afkomst die zich in Duitsland hadden gevestigd, deporteerde. Je kon ze herkennen aan hun sterk Duitse accent, dat ze zelfs na meerdere jaren in Polen niet waren kwijtgeraakt.

Alfred en ik waren vrienden geworden nadat Pools tuig ons had aangevallen in mijn straat (zijn rudimentaire Pools en buitenlandse

accent waren de aanleiding). Ik was een paar jaar ouder dan hij en stond bekend als iemand die wist hoe hij terug moest slaan. Na een paar kloppartijen met de plaatselijke bendes trokken die zich terug en werd Alfred niet meer lastiggevallen. Ik kan me zijn familie nog altijd haarscherp voor de geest halen: zijn moeder, zijn kleine, dikke vader en zijn zusje, dat hij beschermde tegen de jonge herrieschoppers.

Hij vroeg of ik hier alleen was gekomen. En hoe zat het met mijn familie? Ik vertelde hem dat mijn ouders aan de 'Arische' kant – buiten het getto – waren, dat mijn zusters in Częstochowa waren opgepakt en dat ik niet wist hoe het hun vergaan was. Ja, ik was alleen naar Treblinka gekomen. Het was een soort zelfmoord van mijn kant; toen mijn zusters eenmaal waren opgepakt, zag ik er het nut niet meer van in om me te verbergen met valse Arische papieren. Ik was teruggegaan naar het getto van Opatów en wachtte op de afloop...

'Ik ook,' zei Alfred. 'Ik ben hier de enige nu. Ik kwam hier met de hele familie: mijn moeder, mijn vader en mijn zusters. Ze zijn allemaal vermoord.'

We wisselden stille blikken van wanhoop en woede; we omhelsden elkaar en barstten in tranen uit. We haalden herinneringen op aan ons vroegere leven in Częstochowa, aan de Fabrycznastraat, die laan met grove stenen, de tuin van meneer Roziewicz. Het schaatsen in de winter, het fietsen in de zomer. We herinnerden ons de naaldenfabriek en hoe we elkaar elke morgen tegenkwamen op weg naar school. Hij bracht zijn zusje dan aan de hand naar de kleuterschool.

Nu waren we hier, in deze barak in Treblinka. Een andere wereld: stapels veelkleurige vodden op de grond; pyjama's en handdoeken overal verspreid; scheermesjes en spiegels, vorken en lepels die vastzaten tussen de vloerplanken; achtergelaten kopjes met allerlei verschillende kleuren en vormen. Tekenen van menselijke bewoning.

Het was niet te bevatten. Alfred en ik waren alleen in de barak. Te midden van al die voorwerpen vroeg ik: 'Wat gebeurt hier? Waar ben ik?'

'Weet je dat niet?'

'Ik kan het wel zo'n beetje raden. Aan de Arische kant hoorde ik allerlei geruchten...'

Alfred bekeek me met een medelijdende blik. Hij spreidde zijn armen alsof hij me zijn hele koninkrijk wou laten zien en zei: 'Samek, je bent in doodskamp Treblinka...'

Vreselijke gedachten vol ongeloof schoten door me heen. Dus alles wat we aan de Arische kant gehoord hadden, maar niet wilden geloven, was waar. Al de Polen die ons toeschreeuwden dat ze ons om zeep zouden helpen, dat ze ons naar de gaskamers zouden sturen, alles wat we niet als waarheid konden accepteren was waar. De Poolse kinderen die geschreeuwd hadden 'ze maken zeep van jullie' als onze trein passeerde, wisten meer dan wij, meer dan we hadden willen weten. Het kon toch niet waar zijn. Zelfs nu nog wil ik het niet geloven.

'Samek,' zei Alfred, 'ik kon het eerst ook niet geloven, totdat ik besepte wat hier gebeurt. Dit kamp is een efficiënte, hoogtechnologische, soepel lopende doodsfabriek. Iedereen wordt, na het uitkleden, in een flink tempo naar het naastgelegen kamp gestuurd, voorbij de zandwal. Dat is het *Todeslager*, het doodskamp. Ze worden in gaskamers gepropt. Nadat ze vergast zijn, worden de lichamen in diepe kuilen gegooid, en wanneer de kuil vol is, worden er nieuwe kuilen gegraven. Ze worden samen begraven, stad na stad. De ouderen, de zieken en de kinderen die niet snel genoeg naar de gaskamers kunnen rennen, worden apart genomen voor een "persoonlijke behandeling". Ze worden naar een barak gebracht aan de rand van ons kamp, waar ze zich uitkleden zonder enig idee wat hun te wachten staat. Aan de andere kant van de barak lopen ze naar een zandwal en moeten ze op de rand ervan gaan zitten. Daar zien ze een grote kuil met een "eeuwige vlam" die een eindeloze rij lichamen verteert. Dan hebben ze door wat er gebeurt. Maar de doodsangst duurt niet lang, omdat de Oekraïner die daar altijd dienst heeft hen van achteren neerschiet en de dode lichamen naar beneden duwt, boven op de andere. Daar is altijd iemand op zijn post om het verse "materiaal" te ontvangen en toe te voegen aan de brandende hoop. Kijk, Samek, je hebt geluk dat je uit het transport gehaald werd. Alle anderen liepen naar de gaskamers via een pad dat de Duitsers de *Himmelstrasse* noemden: de weg naar de hemel. Wij noemen het de Doodsweg. Zo zit het in elkaar, Samek. We móéten volhouden.'

Vanonder de dekens trok hij een paar grote laarzen weg, die ik aantrok over mijn blote voeten, en we liepen naar buiten. We staken het lege, schone plein over naar het perron. Daar troffen we mensen aan in vreemde kleding, opgesteld in rijen van vijf met hun gezichten naar de keuken. We voegden ons bij hen en liepen naar het hek tussen het perron en het bos, hetzelfde bos dat ik een paar uur eerder had gezien.

Een van de barakken in het bos was de etensruimte. De lunch: een dikke soep, goed gekookt en heerlijk. Tot mijn verbazing was het eten van Treblinka beter dan wat we in het getto hadden. Wat ik toen niet wist, was dat Joden uit verschillende landen in Treblinka waren aangekomen met allerlei lekkernijen in hun bagage. Na hun gang naar de gaskamers bleef hun eten achter op het transportplein; de Duitsers gebruikten dit om ons te voeden.

Ik nam een lepel *tarhonya*^{*}, ongetwijfeld bereid door een bezorgde Joodse moeder, misschien wel met haar laatste gespaarde geld; rijk aan olie en eieren had het een hoge voedingswaarde. Een zoon had dit eten moeten gebruiken om het wat langer te kunnen volhouden ergens in het oosten, waar hij misschien heen zou gaan..

Alfred stelde me voor aan een Joodse ingenieur uit Łódź die *Kapo* was van een *Baukommando* – hoofd van een bouwersbrigade – en die verantwoordelijk was voor de barak waarin Alfred woonde. Alfred wilde graag dat ik in dezelfde barak kwam, en ik was blij dat dat lukte.

De volgende dag had ik keukendienst.

Het avondappel was aan de brede kant van het plein, tussen het spoor en de omheining met de ingevlochten dennentakken. Met de rug naar de omheining zagen we een barak die leek te verdwijnen in het bos rechts en een andere barak parallel aan het perron links. SS'ers stonden op het perron langs de rails. Nadat ze ons geteld hadden, werden we omringd door Oekraïense bewakers in zwarte uniformen die veldpetten op hun hoofd hadden met doodskopembleem. Zij marcheerden ons naar het avondeten. Onderweg bood Alfred me zijn veldfles aan en adviseerde me om zo veel mogelijk koffie te nemen. Vanwege het watertekort in Treblinka was het het beste om tijdens

* Hongaarse deegwaar die wel wat wegheeft van couscous.

het avondeten weinig koffie te drinken en de rest te bewaren. Na het eten blies de *Baumeister* – de voorman van onze bouwbrigade – op zijn fluit en beval ons in rijen van vijf op te stellen naast de keuken. De bewakers omsingelden ons, hun wapens op ons gericht, en marcheerden ons terug. We gingen weer richting perron, passeerden het, liepen over het transportplein en zo de barak in waar ik eerder was geweest.

Daar wendde ik me tot de *Baumeister* en vroeg of hij me op de gevangenenlijst had gezet; ik herinnerde hem eraan dat ik van het transport was gescheiden als 'bouwvakker'. Hij bekeek me met een minachtend lachje. 'Bouwvakker? Waarvoor? Voor wie? Je bent gek. We hebben hier geen bouwvakkers nodig en die zijn er ook niet. Er is hier helemaal niets. Zelfs geen leven. Je bent in Treblinka, het grootste stinkgat van een kamp dat er bestaat. Is het je opgevallen dat ze onze hoofden niet hebben kaalgeschoren? Dat interesseert niemand. Dit hier is geen werkkamp of concentratiekamp; het is gewoon één groot vernietigingskamp – een genocideoperatie. Het kan niemand wat schelen hoe je eruitziet, omdat het niet uitmaakt of ze je vermoorden met of zonder haar op je hoofd. Je wilt natuurlijk weten hoe hier het dagelijks leven is. Je kwam hier met een transport uit Czeszochowa. Vlak voordat jij kwam, schoten de Duitsers de meeste gevangenen dood die altijd de kleding sorteerden van de mensen die in de gaskamers waren vermoord. Ze pikten er heel veel mannen uit van ons transport om het uitgedunde quotum aan te vullen en richtten het zo in dat het geheel wat op een kamp lijkt. Maar maak jezelf niets wijs: dit is geen kamp, het is één grote doodsfabriek. Tot voor jullie komst was het hier een chaos, een gekkenhuis: ze schoten in het wilde weg mensen dood, stuurden ze naar de gaskamers. Nu pas hebben de Duitsers een beetje orde geschapen in het geheel.'

'Betekent dat,' onderbrak ik hem, 'dat ze de mensen nu op een efficiëntere manier uitroeien?'

'Noem het zoals je wilt. De enige reden waarom hier zo veel mensen uit Czeszochowa zijn, is dat zij op het eerste transport zaten na de massamoord op de gevangenen, die hier maar kort werden vastgehouden. Het ziet ernaar uit dat ze ons ook maar kort in leven zullen laten.

Ga maar na: het is twee weken geleden en wij zijn het *Sonderkommando* – de speciale eenheid van Treblinka.’

Toen hij klaar was met zijn uitvoerige uitleg, klopte hij me vol genegenheid op de schouder, als een soort troost, en liep verder.

In de barak gebaarde Alfred naar een eenvoudig bed met afgedragen kleding in allerlei kleuren en zei dat het leeg was; de gevangene die er gisteren nog had geslapen, was overdag gedood. Toen ik op het bed ging zitten, viel me ineens op dat de hele barak verlicht werd door kleine, flakkerende kaarsen die door de gevangenen op houten krukjes waren gezet die overdag in het beddengoed verborgen waren. De meesten in de barak waren hun bedden aan het opmaken. Anderen, onder wie ikzelf, haalden lege voedselblikken tevoorschijn. We sneden drie openingen boven in het blik, deden stukjes kaars en kaatoen in de gaten en staken het aan. We zetten de kleipotten die we van oudere gevangenen uit de barak hadden gekregen op de ‘branders’ en kookten ons eigen eten: een mengsel van tarhonya, cacao, suiker en olie; onze enige echte maaltijd van de dag.

De brandende kaarsen veroorzaakten een dikke laag rook die mijn medegevangenen verderop aan het zicht onttrokken. Niettemin bereikte een bekende stem mijn oren, als van een grote afstand – een stem die ik jaren geleden vaak had gehoord en nooit was vergeten. Waarom klonk hij zo bekend?

‘Ben jij Samek Willenberg uit Cześćochowa?’ vroeg de stem.

Ik zag een lange figuur met een bril en grijs haar, die langzaam naar me toe liep langs de veelkleurige bedden en de gevangenen die erop zaten en lagen.

‘Willenberg, ben jij dat? Hoe is het je ouders en de rest van je familie vergaan?’

‘Wie bent u, meneer?’ vroeg ik.

‘Ik ben je oude leraar.’

In het donker ontwaarde ik het vriendelijke gezicht van mijn docent geschiedenis, professor Merring, die zijn blik op me vestigde. Die ogen en die blik hadden me geteisterd toen ik in de lagere klassen zat van het voortgezet onderwijs, ook al was hij een vriend van mijn vader en een graag geziene gast bij ons thuis. Hier was die blik weer, in deze

barak met flikkerende kaarsen. Wij tweeën, gevangenen in pyjama's en mantels, omarmden elkaar. Het was alsof we alleen waren, blind voor alles om ons heen.

Iemand rukte aan mijn been. Het was Alfred, die me met een schok weer tot de werkelijkheid wilde brengen. Professor Merring ging op mijn bed zitten, schudde mijn hand en vroeg naar het lot van mijn familie. Ik vertelde hem dat mijn vader gevlucht was uit Opatów, waar hij de synagoge had beschilderd voor de oorlog uitbrak. Poolse kennissen hadden hem voorzien van Arische papieren op naam van ene Karol Baltazar Penkoslawsky, en hij was gevlucht richting Warschau.

'Je spreekt perfect Pools,' merkte professor Merring op.

'Professor,' antwoordde ik, 'we spraken thuis altijd Pools.'

'Ben je gek, om me nu zo aan te spreken? Vergeet alle formaliteiten maar.'

'Dat vind ik wel wat moeilijk, na al die jaren. Neem me niet kwalijk als ik me alsnog vergis.'

Ik vroeg hem naar hemzelf en zijn familie. Met trillende stem en ogen vol tranen vertelde hij dat zijn vrouw was vermoord, hier in Treblinka. Ik kon me haar goed herinneren en zie die knappe vrouw tot de dag van vandaag nog voor me. Voor ze trouwde met professor Merring, was ze mijn lerares Pools in de lagere klassen.

'We kwamen hier samen met ons dochttertje aan. Zij is ook vermoord. Ik ben nu alleen. Ze hebben me gescheiden van de rest van het transport en nu ben ik een gevangene in deze doodsfabriek. Luister, Samek, jij bent een getuige van de moord op het hele Joodse volk. Laat me duidelijk maken dat ik, als voormalig docent, dit bekijk als historicus.' Terwijl hij naar me keek met die blik die me vroeger als leerling zo bang had gemaakt, greep Merring mijn hand en fluisterde: 'Willenberg, jij moet dit overleven, jij moet hieruit ontsnappen.'

In keek hem vol ongeloof aan. Waar had hij het over? Wat wilde hij van me? Ontsnappen, hieruit? Ik was pas net aangekomen, had de afschuwelijke situatie nog niet eens ten volle opgenomen.

'Jij ziet er Arisch uit en spreekt goed Pools. Je lijkt in niets op een Jood. Je moet hieruit ontsnappen en de wereld vertellen wat je allemaal hebt gezien en nog zult zien. Dat is je plicht.'

Ik keek niet-begrijpend naar de professor. Hij keerde terug naar zijn bed.

Weer een andere gevangene, gekleed in een kleurrijke Chinese pyjama, kwam naar me toe, net toen Merring verdween. 'Herken je me niet meer?' vroeg hij.

'Wie ben je?'

'De vader van Harry Gershonovitz.'

'Waar is Harry?'

'Aan de Arische kant. Mijn vrouw en ik zijn op transport gezet vanuit Cześćochowa.'

Hij vroeg naar mijn familie, en ik vertelde weer hoe het zat. Dit gebeurde zo verscheidene keren, aangezien bijna iedereen hier uit Cześćochowa kwam.

Ik herinnerde me mijn vriend Harry heel goed. Hij was een *sabra*, geboren in Palestina. Zijn familie was in de late jaren twintig naar Polen geëmigreerd en Harry kwam bij mij op school. Terwijl ik met zijn vader praatte, merkte ik een paar emmers op die naast de deur van de barak stonden. 'Dat zijn onze toiletten. Alleen om in te plassen. Omdat we 's nachts de barak niet uit mogen, proberen we de stank niet te erg te laten worden, dus we gebruiken de emmers alleen als we het echt niet kunnen ophouden.'

Ik keek de barak rond: het beddengoed op de grond, de flakkerende kaarsen, de afgedragen lappen in allerlei kleuren, de kleding van de gevangenen. Je hoefde in Treblinka nooit je kleren te wassen, je nam gewoon wat je nodig had van de eindeloze voorraad op het plein.

Een afscheiding van fluwelen gordijnen hing in een hoek. Daarachter was het woongedeelte van Galewski, de *Kommandant* van het kamp. Zijn privileges bestonden uit een bed, een kleine tafel en een bediende: Alfred. Galewski's positie was een gelukstreffer, blijkbaar had hij die te danken aan zijn grote, indrukwekkende gestalte en aan het feit dat hij vloeiend Duits sprak. Het was weer zoiets vreemds, net als mijn scheiding van het transport.

De kaarsen gingen uit. Alfred blies mijn laatste lont uit. Hoewel iedereen in slaap leek te vallen, lukte mij dat niet; ik kon niet begrijpen hoe je onder zulke omstandigheden kon slapen.

Het was nog pikdonker toen het scherpe geluid van een fluit me van mijn stapel kleren joeg. De barak gonsde van stemmen. Gevangenen sprongen van hun bed, kleedden zich aan en maakten zich klaar voor vertrek. Sommigen slikten de etensresten van de vorige dag weg en gingen op weg naar het onverlichte plein. Op weg erheen lieten de *Wachmänner* van de barak ons naar de latrine gaan om de hoek. De latrine, omringd door een hek van prikkeldraad, was gemaakt van planken in een ladderpatroon, boven een diepe kuil vol ontlasting. Een gevangene zat boven op de wiebelende ladder met de voortdurende angst om in het stinkende gat te vallen. De bewakers stonden erbij te wachten.

Toen de zon opkwam, gingen we in rijen van vijf voor de barak staan. De voorman die verantwoordelijk was voor het blok ging na of er niemand ontbrak en rapporteerde het aantal mannen aan een SS-officier. Die telde ons weer en herhaalde het woord *tzetele* (Jiddisch voor 'stukje papier') meerdere keren. Hoewel ik het woord niet begreep, zag ik dat de Baumeister hem een papiertje overhandigde met daarop de namen van verscheidene gevangenen. Op bevel van de officier marcheerden we alle honderdvijftig in rijen van vijf naar de keuken, van alle kanten onder schot gehouden door gewapende Oekraïners. Bij de keukendeur, waar we koffie en brood kregen, kwam ik bewoners tegen van andere barakken, onder wie veel bekenden uit Cześćochowa.

Negenhonderdduizend mensen kwamen om in Treblinka.

Samuel Willenberg overleefde.

Als zestienjarige jongen neemt de Pools-Joodse Samuel Willenberg in 1939 dienst in het Poolse leger. Hij vecht tegen de Russen en Duitsers totdat hij drie jaar later wordt gearresteerd en gedeporteerd naar Treblinka, het concentratiekamp waar na Auschwitz-Birkenau de meeste slachtoffers vielen. Negenhonderdduizend mensen vonden er de dood. Willenberg blijft in leven tot de kampopstand in de zomer van 1943, waarbij hij ontsnapt uit de hel die Treblinka heet.

Samuel Willenberg (1923) is de enige nog in leven zijnde overlevende van Treblinka. In 1950 emigreerde hij met zijn vrouw naar Israël. Hoewel hij bij zijn ontsnapping niet achteromkeek, heeft hij dat later wel gedaan. Hij tekende zijn verhaal op in dit indrukwekkende boek, put als beeldhouwer en kunstenaar uit zijn kampverleden en was in 2013, precies zeventig jaar na zijn ontsnapping, eregast bij een grootschalige Treblinka-herdenking. Momenteel wordt bij het monument in Treblinka een educatiecentrum gebouwd dat is ontworpen door Willenbergs dochter, architect Orit Willenberg Giladi.

NUR 689

ISBN 978-9401902540

9 789401 902540